

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

BARBARA VOJSK

**Фолклорниот и митолошкиот материјал во романот
Последните селани на Петре М. Андреевски**

**Folklorno in mitološko gradivo v romanu *Poslednji
vaščani* Petreta M. Andreevskega**

Diplomsko delo

Mentor:
doc. dr. Namita Subiotto

Univerzitetni študijski program prve stopnje:
Južnoslovanski študiji

Ljubljana, 2012

Zahvala

Za strokovno usmerjanje in vse nasvete pri izdelavi diplomskega dela se iskreno zahvaljujem svoji mentorici, doc. dr. Namiti Subiotto.

Izveček

Ena od najpomembnejših značilnosti literarnega opusa Petreta M. Andreevskega je nedvomno povezovanje z ljudskim izročilom, kar je značilno tudi za njegov roman *Poslednji vaščani*. Andreevski kot sodoben avtor črpa navdih iz makedonske ljudske tradicije, njene kulture in mitologije, kar se realizira v množici folklornih in mitoloških elementov, kot so pregovori in reki, običaji, obredi ter praznoverja. V diplomskem delu so ti elementi navedeni in obravnavani s pomočjo zbranega gradiva iz makedonske ustne tradicije in ljudskega verovanja. Tovrstna analiza v bralcu spodbudi globljo interpretacijo in daje novo razsežnost pripovedi.

Ključne besede: Petre M. Andreevski, makedonsko ljudsko izročilo, folklor, mitologija.

Апстракт

Една од поважните карактеристики на книжевните дела на Петре М. Андреевски несомнено е контаминирање со народното творештво, што е својство и на неговиот роман *Последните селани*. Андреевски црпи инспирација од македонската народна традиција, нејзината култура и митологија, што се реализира во множество фолклорни и митолошки елементи како што се поговорки, клетви, благослови, обичаи, обреди и суеверија. Во дипломската работа тие елементи се наведени и подетално анализирани со помош на различен собран материјал од македонската усна традиција и народно верување. Таква анализа го поттикнува читателот кон подлабока интерпретација и му дава нови димензии на романот.

Клучни зборови: Петре М. Андреевски, македонско народно творештво, фолклор, митологија.

Abstract

One of the most significant features of the works written by Petre M. Andreevski is undoubtedly the use of folk culture, which can also be observed in his novel *Последните селани* (roughly translated as *Last villagers*). As a contemporary author inspired by the Macedonian tradition, culture and mythology, Andreevski employs numerous elements from the fields of folklore and mythology, namely proverbs and sayings, traditions, rites and superstitions. The diploma thesis enumerates these elements and examines them with the aid of collected material on Macedonian oral tradition and folk beliefs. The analysis provides the reader with a layered interpretation and adds a new dimension to the novel.

Key words: Petre M. Andreevski, Macedonian folk culture, folklore, mythology.

Содржина

1. ВОВЕД	- 6 -
2. ЗА АВТОРОТ И НЕГОВОТО ТВОРЕШТВО	- 8 -
2.1 РОМАНОТ ПОСЛЕДНИТЕ СЕЛАНИ	- 10 -
3. ФОЛКЛОРНО И МИТОЛОШКО	- 14 -
4. ФОЛКЛОРНИОТ И МИТОЛОШКИОТ МАТЕРИЈАЛ ВО РОМАНОТ....	- 16 -
4.1 МАГИЈАТА НА ЗБОРОТ	- 17 -
4.1.1 Клетви.....	- 17 -
4.1.2Благослови	- 18 -
4.1.3Поговорки	- 18 -
4.2 ОБИЧАИ, ОБРЕДИ И СУЕВЕРИЈА	- 24 -
4.2.1 За децата.....	- 24 -
4.2.2За болниот, умрениот и погребот.....	- 25 -
4.2.3За селски работи	- 27 -
4.2.4За христијански секојдневни и празнични обреди	- 27 -
4.2.5Други суеверија	- 28 -
4.3 ЕЛЕМЕНТИТЕ ОД НАРОДНАТА МИТОЛОГИЈА.....	- 29 -
4.3.1 За смртта	- 29 -
4.3.2За ѓаволот	- 30 -
4.3.3Растенија и животни.....	- 32 -
5. ЗАКЛУЧОК	- 34 -
6. ЛИТЕРАТУРА	- 36 -

1. Вовед

Прозата и поезијата на Петре М. Андреевски секогаш го возбудуваат и потресуваат читателот со својата единствена визија за границата помеѓу различни светови на која се наоѓаат неговите книжевни ликови. Тие повеќепати се раздвоени и се колебаат меѓу модерниот, современ свет кој допрва доаѓа и светот на минатото кој е веќе во процес на замирање. На сличен начин и раскажувањето на Андреевски се опира на два извора: модерното и традиционалното. Како современ автор Андреевски во своите дела црпи инспирација од македонска народна традиција, нејзината култура и митологија.

При моето истражување на фолклорниот и митолошкиот материјал во романот *Последните селани* (ПС) најмногу ќе ме интересира начинот на кој Андреевски кореспондира со македонското народно творештво и македонската духовна култура воопшто. Ќе се сосредоточам на мотивите од селските обичаи, обреди и суеверија, типични за руралниот пејзаж, и на митолошките појави, народни верувања и преданија.

Очекувам дека во романот е присутно и кореспондирање со другите општо познати европски и светски култури и традиции, пред сè очекувам дијалог со другите литерарни дела, бидејќи интертекстуалноста е многу значајна карактеристика на современата литература.

Во моето проучување ќе се опрам на делата од некои истражувачи на творештвото на Андреевски, како нпр. Наташа Аврамовска, Весна Мојсова-Чепишевска, Намита Субиотто и други, кои ја истражувале неговата проза и поезија и пред 1990 година.

Ќе ги користам и резултатите од мојата поранешна анализа на една од новелите на Андреевски. Пред да ја одберам темата на мојата дипломска работа, во рамикте на семинарот по македонска книжевност ја анализирав неговата новела *Помеѓу Софроние и божјиот суд* од збирката *Сите лица на смртта*. Во семинарската работа го истражував богатиот корпус на фолклорни и пред сè митолошки елементи

со кои ги откривав тајните на расказот. Таквото детективско истражување толку го засакав што семинарската работа станала повод за дипломската работа.

Претпоставувам дека и во одбраниот роман фолклорните и митолошките елементи се појавуваат во голем број и дека тие елементи покрај основните, носат и скриени значења, кои придонесуваат кон целосно разбирање на текстот. Митолошките елементи ќе ги анализирам со помош на Танас Вражиновски и неговите дела за македонската народна митологија, а фолклорните елементи со помош на веќе собраниот и објавен фолклорен материјал од собирачите Марко К. Цепенков и Кирил Пенушлиски.

2. За авторот и неговото творештво

Македонскиот творец, Петре М. Андреевски (Слоештица, 1934 – Скопје, 2006), е автор на бројните прозни текстови, стихозбирки и неколку драми. Веќе за време на своите студии во Скопје посериозно почнува да се занимава со литература и да објавува песни. Првата стихозбирка *Јазли* ја објавува во 1960 година, а потоа следуваат *И на небо и на земја* (1962), најпозната *Дениција* (1968), *Дални наковални* (1971), *Пофалби и поплаки* (1976), *Вечна куќа* (1987), *Лакримариј* (1999). Својата прва книга раскази *Седмиот ден* ја објавува во 1964. година, а подоцна се публикуваат уште *Неверни години* (1974), *Сите лица на смртта* (1994) и *Боеми* (постхумно). Многу плодна е и неговата романсиерска работа: *Пиреј* (1980), *Скакулци* (1983), *Небеска Тимјановна* (1988), *Последните селани* (1997), *Тунел* (2003), *Бежанци* (постхумно). Андреевски објавува и две драми кои се и изведуваат на бина: *Богунемилци* (1971) и *Време за пеење* (1975). Освен делата за возрасни пишува и стихозбирки за деца: *Шарам барам* (1980) и *Касни порасни* (1992). За своето творештво е повеќепати добитник на литеарните награди: *11 Октомври*, *Браќа Миладиновци* (два пати), *Рациново признание* и *Стале Попов* (два пати).

Литературната критика за книжевните дела на Андреевски обично е многу пофална, но повеќепати и противречна. Андреевски спаѓа меѓу класиците на македонската литература, а несомнено и меѓу најдобрите европски творци. Неговите литеарни текстови влијаат врз развојот на македонската куса проза, а неговата поезија цврсто припаѓа на националниот книжевен канон. Неговото творештво го проучуваат бројните познавачи на македонска литература од Македонија па и од другите словенски земји. Сите тие литеарни експерти соединети се во ставот дека Андреевски во своите дела е во стален дијалог со македонското народно творештво и дека има свој посебен, изворен и богат стил со кој фасцинира и го привлекува читателот.

Ако наведем само неколку истражувачи на Андреевски, не смеам да не ги споменам македонските истражувачки Наташа Аврамовска и Весна Мојсова Чепишевска. Првата го истражувала раскажувачкиот криптограм во неговата проза, а втората се занимавала особено со неговата поезија. За творештвото на Андреевски има

пишувано и Намита Субиото – која е и преведувачка на неговите текстови на словенечки¹. Неговата проза беше и извор на две дипломски работи на студентките од Филозофскиот факултет во Љубљана: Андреја Мулец Бохинц го истражувала феноменот на мотивот на смртта во неговата проза, а Анја Кодре се занимавала со фолклорната фантастика во романот *Скакулци*.

Во проучувањето на творештвото на Андреевски забележуваме дека во неговата поезија има многу еднакви или слични елементи со неговата проза. Фолклорниот материјал е основен темел од кој Андреевски црпи веќе од самиот почеток (од првата стихозбирка) а подоцна тоа останува еден од основните, дури и најзначајните елементи во неговите последни прозни текстови.

Во бројните анализи за раскажувачкиот свет на Андреевски истражувачите дошле до различни резултати. Од една страна имаме истражувачи кои во неговата рана литература препознаваат реалистички елементи. Тие зборуваат за регионален, рурален и реален свет кој сепак се покажува на некој нов начин. Оваков став го заговараат на пример Гане Годоровски и Петар Т. Бошковски. Од другата страна Георги Старделов констатира дека Андреевски создал својствен имагинарен свет кој никако не е реален, иако е можен. Венко Андоновски помислува би можеле за прозата на Андреевски да употребиме и израз натурализам. Старделов поврзува светот на Андреевски и со апсурдниот театар и инспирација од Бекет. Слично како Старделов, и Влада Урошевиќ ја одбива тезата дека во делата на Андреевски можеме да зборуваме за регионален, географско одреден реализам, и се одлучува да зборува за утопија. (Андоновски во Subiotto: 177-178)

¹ Делата на Петре М. Андреевски кои се преведени на словенечки: *Poslednji vaščani*, Ljubljana: DSP, 2011, zbirka Sto slovanskih romanov; *Vsi obrazi smrti*, Ljubljana: LUD Literatura, 2011, zbirka Stopinje.

2.1 РОМАНОТ ПОСЛЕДНИТЕ СЕЛАНИ

Својот опус Андреевски го збогати со романот *Последните селани*, кој го објави скопската издавачка куќа Табернакул во 1997 година и кој беше во наредната година номиниран за меѓународна награда *Балканика*. Како и поранешните, и ова дело на Андреевски се одликува со буен раскажувачки стил, со раскошен речник и со магија на зборовите.

Романот *Последните селани* ја прикажува егзистенцијалната драма на последните жители во едно одмително село на кое сите веќе заборавиле. Главните протагонисти не чекаат ништо друго освен својата сопствена смрт, а единствениот настан што ќе се случи во тоа макотрпно чекање е потера и убиство на Алексо Жешков, единствениот син кој не ги оставил селото и своите остарени, едвај живи родители. Алексо е обвинет за жестоко убиство на двајцата другару кои ја обесчестиле неговата сакана Солунка.

Типично за прозата на Андреевски, па така и за романот *Последните селани*, е соочување на повеќе спротивни простори. Книжевните ликови се изложени на конфронтации на религијата и паганството, на традицијата и модернизацијата, на минатото и иднината, но истовремено смртта, темата која Андреевски најдобро ја развил во циклусот на новелите *Сите лица на смртта*, и тука се појавува како битова сила на книжевното случување и книжевните протагонисти.

Понатаму подетално ќе се сосредоточам на контаминирањето со македонското народно творештво, а на ова место сакам да кажам нешто и за примери на контаминирање со другите извори. Во романот имаме голем број примери на дијалог со литературна традиција и литературни текстови на другите европски народи кои имаат многу важно влијание на сеопшт книжевен развој. Забележав неколку алузии на книжевни дела од најширок временски распон. Во романот *Последните селани* Андреевски комуницира со античка книжевност, *Библија*, литература на просветителство, реализам и апсурд.

Интересно е што алузиите од античката литература се поврзани исклучително само со двајца протагонисти: со Алексо Жешков и Солунка Зенговска. Претпоставувам дека тоа е поради благонаклонетоста кон нив од страна на раскажувачот и читателот. Алексо и Солунка се единствените млади во селото, па затоа имаат моќ и потенцијал да носат митолошки особини. За Солунка се зборува како за Орфеј, најголем грчки поет. Со својата убава песна тој ја допрел целата природа. Таква дарба има и Солунка која ја изведува својата песна со вретеното меѓу прстите наместо со лирата:

Потоа ќе седнеше со задената фурка во појасот и ќе врти со вретеното меѓу прстите. Ќе потргнува од појасмото и ќе ја пушта и собира жицата. Ќе си потпевнува и целото лице ќе □ се смее. И тогаш мислиш дека сè пее заедно со неа. И птиците и тревата. И уште си мислиш дека и сите миризби застанале до неа: и од млечката и од слаецот и од чубриката и од здравецот и од дивото нане и вратиката. А си мислиш дека и сонцето застанало да ја гледа. Тој миг како да беше од некое друго време кое никаде не поминало. И тогаш, не луѓето што успеале да го видат тоа, и очите и устата им остануваа ширум отворени.

(ПС: 34-35)

На Алексо, од друга страна, можеме да му припишеме паралелите со Ахил² и Прометеј³, најголемите грчки јунаци. Но како да Алексо од хероите ги добил само своето име^{4,5}, одговорноста и најлошите точки: ранета ахилова петица, која се изрази во непреносно значење, и маката на Прометеј, кога го клукале сопствените зглобови на планината.

Го клукаа зглобовите, го болеше целото тело. Небаре да го мелела воденица. Но уште повеќе го болеше нешто меѓу глуждот и петицата од десната нога. Го пржеше, му лутеше. Го собу чевелот и тогаш виде дека му е наполнет со крв. Беше ранет над стапалото, но жилата не му беше skinата. Не знаеше дали раната му беше од некој заскитан куршум или од долгото тркалење низ стрмината. (ПС: 145-146)

² Ахил е главен лик во епопејата *Илијада* за која се смета дека ја напишал Хомер, ран грчки поет. Ахил имал само една слаба точка – своја пета („ахиловата пета“), во која го пукнел Парис и го убил.

³ Прометеј е грчки митолошки јунак кој го украде огнот од боговите и им го дал на луѓето. Прометеј бил за казна прикован на Кавказ каде еден орел секој ден му го клукал црниот дроб.

⁴ Алексо потекнува од името Александар:

ALEKSANDAR, m. [...] Grč. Aléxandros – koji brani ljude. Od aléxō – braniti, odbijati i anér, gen. andrós – čovjek; junak (Šimundić: 7).

⁵ Името што го носил и македонскиот херој, Александар III Македонски.

Алексо може да се спореди со уште еден книжевен јунак: Расколников од *Злосторство и казна*⁶ на Достоевски. Алексо е во иста позиција како Расколников – ги убил двете вошки, Црниот и Ревирниот, но после тоа не е сигурен дали може гревот да го носи сам: „Како да убил две вошки, тавтабити, смрдлуки, што ли... Како можеше со толку грев да се натовари и сиот сам да го носи?!“ (ПС: 112)

Симболиката на броеви го поврзува Алексо и со Исус и Велигден. Алексо бил скриен во колибата на сточарите 40 дена, толку време колку трае пост на христијани пред Велигден. Но три дена подоцна Алексо повторно успеал да избега – а три дена после распетието, Исус воскреснал од мртви и ја победил смртта.

На *Библијата* упатуваат повеќе елементи. На самиот почеток на романот *Последните селани*, кога селаните го добиваат лебот од комби и веќе се враќаат во своите куќи, овој чин потсетува на света миса после добивањето на причесна: „Луѓето ги подаваат устите, а го поземаат лебот. И си одат со забавнети чекори. Си одат и ламтат со усните, како да шепотат некаква молитва.“ (ПС: 25) Со обред на причестување е поврзан и следниот цитат: „Го зеде лебот: го искрши, го искрши и го фрли в помијарник.“ (ПС: 81) Во тој случај образецот од богослужба добива сосема друга конотација. Неделко Пачевски, луд старец кој ја тепа својата жена Ковилка, во улогата на свештеник, дури и на самиот Исус, го зема лебот, не го благословува, го искршува и им го фрла на свињите, а не им го дава на своите ученици, како што би требало.⁷

Почетокот на романот ме потсети и на Ками и Бекет. Атмосферата во селото личи на атмосферата во романот *Странецот*⁸ пред да се стори убојство: воздух е исполнет со спурнина, жега е задушлива, сè е полно со муви. Освен тоа, слично како во театарот на Бекет⁹, сè е во очекување – ама не знаеме ни што ни кога нешто ќе се случи. Подоцна ќе дознаеме дека постои само еден пар кој чека нешто конкретно: Варвара и Теофил Жешков го чекаат убиството на нивниот син, а другите не чекаат

⁶ *Злосторство и казна* е дело на руски писател Фјодор Михајлович Достоевски. Тоа е реалистичен психолошки роман од 1866 година.

⁷ »А кога јадеа, Исус зеде леб, благослови, го раскри и им го раздаде на учениците, и рече: „Земете, јадете, ова е Моето тело.“« Мт 26,26

⁸ *Странецот* е најпознато дело на француски егзистенцијалист Албер Ками, напишано во 1942 година.

⁹ Самуел Бекет бил претставник на т.н. театар на апсурдот. Неговото најпознато дело е *Чекајќи го Годо* од 1952 година.

сосем ништо, освен својата смрт. Ама сопствената смрт не е никакво случување, туку само неодминлив миг во човечкиот живот.

Во *Последните селани* забележив и алузија на романот *Кандид или оптимизам*¹⁰. Главниот и најпознатиот цитат од тој роман, „ние мораме да ја обработуваме нашата градина“, се изразува во романот *Последните селани* во буквална смисла. Селаните ги обработуваат своите градини, тие ги обработуваат дури целите ниви, особено ако зборуваме за Варвара и Теофил. На селаните им се нивните градини како цркви, свети места и работење на нив ги пополнува нивните празни животи: „Цара Петревска ја запашала скутината на колкот и го грли пиперот во градината. Го пополнува својот празен живот.“ (ПС: 184)

¹⁰ Кандид или оптимизам е француска сатира од 1759. година, напишана од Волтер.

3. Фолклорно и митолошко

Веќе споменав дека приказните на Андреевски повеќепати се темелат на македонската култура, на народното творештво и митологијата. Тоа е евидентно и во одбраниот роман каде се среќаваме со голем број фолклорни и митолошки елементи. Прво ќе објаснам што изразите фолклорно и митолошко означуваат, а потоа ќе ги поделам евидентираните елементи во неколку групи.

Според Капушевска-Дракулевска (2004: 28): „Фолклорот – сфатен како ознака за „целокупноста на народната култура“, според своите стилски одлики се врзува за усната традиција, „најстариот и најдолготраен облик на уметничко творештво низ медиумот на јазикот“. Андреевски изразито посега на подрачје на македонската усна традиција. Од неа црпи различни обрасци: форми за благослови, клетви, а пред сè поговорки, што ќе биде подетално објаснето во поглавјето Магијата на зборот.

Капушевска-Дракулевска пишува (2004: 37): „Светот на фантастиката пулсира во некој меѓупростор, на граница на верувањето. Според многу истражувачи, писателот на фантастичната литература се дистанцира, се поигрува со верувањето, ноаѓа во него граѓа за уметничка креација.“ Писателот на фантастична проза или поезија може фантастичното да го дофати на разни начини, но Андреевски тоа најдобро го прави со вклучувањето на митолошки елементи.

Во примитивните цивилизации митот игра неопходна улога: тој го изразува, истакнува и утврдува верувањето, тој ги чува и ги наметнува моралните принципи, тој ја осигурува делотворноста на ритуалните обреди и на човекот му дава практични правила. Значи, митот е суштествен елемент на човечката култура, тој е жива стварност кон која непрестајно се прибегнува: тој воопшто не е апстрактна теорија или речење на слики, туку вистинско утврдување на старата народна религија и на практичната мудрост. [М]итологијата има своја сосема конкретна животна функција, а тоа е да ја остварува врската меѓу индивидуата и космосот, меѓу индивидуата и природата, меѓу индивидуата и социумот. (Вражиновски 1998: 10)

Митологијата е, како и фолклорот, посебна област од народната култура, а Андреевски успешно ја вклучува во своите раскази и романи, со што се вбројува меѓу најдобрите писатели на фантастичната литература.

Фолклорното и митолошкото се поими кои не можат лесно да се диференцираат, бидејќи тие две сфери меѓусебно толку се покриваат што можеме да зборуваме само за повеќе фолклорно или повеќе митолошко. На пример: празниците, обредите и обичаите се изведуваат со некоја свест дека можеме да влијаеме на нешто што е помоќно од нас. Па и поговорките имаат своја магија на зборот, макар што тоа повеќе важи за клетвите. Од друга страна, митологијата е од секогаш составен дел на народот и неговиот фолклор.

За потребите на мојата анализа направив следна класификација:

Фолклорниот и митолошкиот материјал:

- Клетви, благослови и поговорки
- Обичаи, обреди и суеверија
- Елементите од народната митологија
 - Митолошки и демонолошки суштества
 - Животни, растенија и други елементи

4. Фолклорниот и митолошкиот материјал во романот

Пред да почнам со објаснувањето на поединечни фолклорни и митолошки елементи што се појавуваат во романот *Последните селани*, треба да истакнам дека основниот простор во кој фолклорно и митолошко може да се реализира е, како и во повеќе книжевни дела на Андреевски, селото. Од тој аспект можеме да зборуваме за руралниот пејзаж како просторна рамка за дејствата во романот. Сè се случува во некое село, кое можеме да го разбираме како типично македонско село, со животни и растенија типични за македонско подрачје.

Сепак, категоријата *рурално* има предност пред категоријата *македонско*. Ако гледаме подетално, ќе видиме дека во романот *Последните селани* многу важна улога има гумното¹¹, за кое можеме да речеме дека е село во мало, некаков микрокосмос на селото. Ако провериме што значи изразот „гумно“ во *Речникот на народната митологија на Македонците*, можеме да објасниме зошто тој простор има толку важна функција и зошто чудните настани воопшто можат да се случуваат:

Гумно – место на кое, според народното верување, често се собираат демоните, посебно лошите и тоа најчесто вештерките. Своите состаноци тие ги одржуваат на напуштено гумно, редовно на 1 март и за време на есенската рамнодневница, во глуво доба на ноќта, но и во друго време. Оттука секако и постоело верувањето дека не е добро ноќе да се излегува на гумна и да се оди на тоа место каде можеле да се сретнат душите на предците или лошите демони. (Вражиновски 2002: 142)

¹¹ Гумно е рамно и широко место каде што се врши жито, обично со коњи.

4.1 МАГИЈАТА НА ЗБОРОТ

Вклучувањето на кратките форми од народни умотворби (поговорки, клетви, благослови, гатанки) е типично за творештвото на Андреевски. Тоа се најчесто кратки искази, некакви формули што поседуваат посебна сила. Мојсова-Чепишевска пишува дека верувањето во силата на зборот е старо колку и човечкото искуство и култура (Мојсова-Чепишевска: 211).

Романот *Последните селани* изобилува со клетви, благослови и, пред сè, поговорки. Во него се присутни и неколку бајачки и гатанки, што Андреевски во поголем број ги користи во својата поезија.

4.1.1 Клетви

Клетвите се експресивни формули со кои се изразува злонамерна желба некој да биде проколнат. Како изрази на една гневна и негативна емотивна енергија тие се продукт на верувањето во дејството на зборот (Мојсова-Чепишевска: 212). Во романот *Последните селани* Андреевски ја користи оваа експресивна форма во следните облици:

Табела 1: Клетвите

1.	Да ти се скине јазикот и самиот да си го голтнеш!	(ПС: 23)
2.	По мев да лазаш [...] и пак да ти е високо!	(ПС: 23)
3.	Само еднаш да му ја испоштам мајка му од болви [...].	(ПС: 23)
4.	Да ви е жив умот што ве лаже [...].	(ПС: 29)
5.	Да □ го јадете газот на жената [...].	(ПС: 31)
6.	[Д]ушата да му појде во пеколот!	(ПС: 85)
7.	Да го отераат некаде далеку, далеку „кај што сонцето заоѓа, а никогаш не изгрева“.	(ПС: 105)
8.	[Т]ие му рекоа: Ке ни го јадеш! А тој тогаш им рече: Сами ќе си го јадете!	(ПС: 105)
9.	Да ми умре сè, ако лажам!	(ПС: 192)
10.	Да не ме раздени ако лажам [...].	(ПС: 193)

4.1.2 Благослови

Благословите се обратно од клетвите формули со благотворно и крилато дејство (Мојсова-Чепишевска: 213). Во романот се појавуваат следните:

Табела 2: Благослови

1.	Господ да чува и да брани [...].	(ПС: 74)
2.	Остани со здравје [...].	(ПС: 87)
3.	Ај, да ве оставам со здравје!	(ПС: 96)
4.	Чувал Господ [...]	(ПС: 152)
5.	Блазеси □ на таа жена што не се помајчила!	(ПС: 183)

4.1.3 Поговорки

Поговорките се најсакани и најраспространети народни умотворби. Тие се изрази кои го хранат духот со моќта на вистините и преку магијата на дијалогот ја изразуваат дијалектиката на животот (Мојсова-Чепишевска: 213). Нивната популарност се докажува и со нивната голема застапеност во романот *Последните селани*. Во списокот на поговорки од романот *Последните селани* се наоѓаат изреки кои се по својата форма поговорки или изведени од нив, а во третата колона од табелата 3 се допишани нивните еквиваленти, пронајдени во збирките на Пенушлиски, Цепенков и Митревски..

Табела 3: Поговорки

1.	[К]аков човек ќе сретнеш наутро, таков ќе ти биде и денот.	(ПС: 10)	Денот по утрото се познат.	(Пенушлиски: 48)
2.	Човекот сам си го одбира местото на живеење, си рече, а местото за умирање му го остава на бога.	(ПС: 27)	Никој не знае кога ќе умрит.	(Цепенков: 74, бр. 1699.)
3.	Останало проклетството: на секоја жена да □ треба некој на кого ќе може постојано да мисли и да го чека.	(ПС: 29)		
4.	Единствена неизнасилена вистина во сето тоа беше дека секогаш има некој кој чека некого што му е потребен, односно што му недостига.	(ПС: 56)		

5.	Ниеден ден не дошол порано [...] и ниеден ден не задоцнил.	(ПС: 63)	И утре имат ден.	(Пенушлиски: 64)
6.	Може затоа велат: дете дури не те помочат и покака не можеш да го засакаш.	(ПС: 65)		
7.	Вистина секоја пчела не носи мед, ама некоја мора да се погоди.	(ПС: 68)	Секоја пчела не берит мед.	(Пенушлиски: 122)
8.	Оти само зборот збор отвора.	(ПС: 80)	Зборот збор отварат.	(Пенушлиски: 58)
9.	Да е длабока вода, може и да ја прецапаш, ама плиток ум, не можеш до никаде...	(ПС: 81)		
10.	Од стравот се бега, си реков, ама од срамот не се бега.	(ПС: 83)	Од стра се бега, од срам не се бега.	(Пенушлиски: 108)
11.	Како тој што не можел коњот, па го тепал самарот.	(ПС: 84)	Не можит магарето, го бие самаро.	(Цепенков: 73, бр. 1671.)
12.	Оти, да му нанесуваш некому болка, треба и ти да си нешто болен.	(ПС: 84)		
13.	Мора секој сам да си ја изнесува судбината.	(ПС: 86)	Секој си крои со аршино свој.	(Цепенков: 92, бр. 2218.)
14.	А во умот е како јацикана: кон кај ќе дувне ветрот, кон таму ќе се неведне.	(ПС: 86)		
15.	И ти правиш ко времето, вели, тоа само напред оди, а назад не се враќа.	(ПС: 93)	Времето шчо поминало назад не се врашчат.	(Митревски: бр. 417)
16.	Не втасува дури ни да му каже дека по покусиот пат секогаш се стигнува подоцна.	(ПС: 96)		
17.	Да видиш, да не веруваш [...]	(ПС: 97)	Да видиш и да не веруваш.	(Цепенков, 130, бр. 2966.)
18.	Тогаш некој рече: Од повисоко, секогаш полошо се паѓа.	(ПС: 101)	Кој високо летат, ниско ќе паднит.	(Пенушлиски: 73)
19.	Се рекло дека оние што бегаат никогаш не знаат дека ја фатиле најдобрата кривина. Оние што бегаат никогаш не знаат дали ја одбрале најдобрата кривина, се сети.	(ПС: 106) (ПС: 164)		
20.	А омразата беше ти била проклета и слепа: никогаш не знае како да се размине со човекот.	(ПС: 110)		

21.	Оти се рекло: убавината секогаш изгледа невина, иако најмногу гревови носи. Убавиот човек сите го гледаат, но никој не го слуша што зборува.	(ПС: 113)	Убавина не се јади, само со очи се гледа.	(Пенушлиски: 138)
22.	Ама човекот што и да прави, ќе заврши така како што си е роден.	(ПС: 116)	Чоек како што се родил, така и ќе умрит.	(Цепенков: 108, бр. 2685.)
23.	Од улав човек не чекај умна [...].	(ПС: 118)	Од улав ум не купуј.	(Цепенков: 78, бр. 1804.)
24.	[С]о лош човек било како со лоша болест.	(ПС: 119)		
25.	Ќе трча заедно со биковите, вели, ама никој не скинал вода со стапче...	(ПС: 119)		
26.	Камен што се тркала никаде место не фаќа, се сети [...].	(ПС: 145)	Камен што се тркала, тој трава не ваќа. Камен шчо се тркаљат, нигде трева не фашчат.	(Пенушлиски: 70) (Пенушлиски: 70)
27.	Навиката е една мака, што велат, а одвиката сто и една...	(ПС: 152)	Навиката е една м'ка ,а одвиката девет.	(Пенушлиски: 91)
28.	Не рекле за ништо: Не плаши се од докарување, туку од закарување.	(ПС: 153)		
29.	И ракот што оди само на назадгазум, си мислам, животот си го планира со главата.	(ПС: 154)	Напред крој сос главата, после сос ножиците.	(Митревски: бр. 7784)
30.	Тој секоја молба ти ја одбива, вели, а ниеден грев не заборава да ти го запише.	(ПС: 155)	Господ грев ќе ти пишит.	(Митревски: бр. 519)
31.	Здравиот човек сака илјада работи, но болниот само една.	(ПС: 161)		
32.	[Д]енот е секогаш поумен од ноќта.	(ПС: 175)	Утрото е поумно од вечерта.	(Митревски: бр. 3764)
33.	Пазар бил животот. Дај му за да му земеш. Само рака што дава се бацува, вели.	(ПС: 175)		
34.	Секој смев е лек, си вели, без да се сети дека секој лек е горчлив.	(ПС: 177)		

35.	И вистина: има полно работи на кои не им го знаеме името. А нешто што е без име како да е бесплотно и како да не постои.	(ПС: 188)	Детето куга се роди, името треба да му се тури.	(Митревски: бр. 7082)
36.	Не прилега маж без капа и жена без скутина...	(ПС: 192)	Маж без жена непара го прилега.	(Цепенков: 62, бр. 1366.)
37.	[О]ти со повеќе години се станува уште побудала.	(ПС: 193)	Остарел, ама умот не му дошол.	(Митревски: бр. 2789)
38.	[А] сомничавоста колку и да сакаш да ја скриеш, таа ти се гледа како пресна лузна.	(ПС: 197)		
39.	[З]ашто земјата само тајната не може да ја скрие.	(ПС: 201)		
40.	Денот трае најкусо, кога ти е најубаво [...].	(ПС: 204)		
41.	Секој си го носи гробот со себеси и секој сам си го носи.	(ПС: 208)		
42.	Тој знае дека само силните ја носат посветлата страна од животот [...].	(ПС: 209)		
43.	Овде најубаво се гледа дека сè било лага и дека времето само слама продава.	(ПС: 210)	Времето сламата арчи.	(Митревски: бр. 6928)
44.	Сега му е јасно дека ако ја исправаш својата неправда, илјада дриги неправди ќе им нанесеш на другите, но за него веќе нема друго решение.	(ПС: 214)		
45.	Срамот не е ни за в гроб да го однесеш [...].	(ПС: 217)		
46.	А проштаваат само оние што можат да сакаат.	(ПС: 218)		
47.	Кај две несреќи, рече, може и трета.	(ПС: 222)	Кај двајца, тој тројца. Кај што има двајца, тројца не бидуа.	(Цепенков: 48, бр. 968.) (Цепенков: 48, бр. 977.)
48.	Оти само од болен човек можеш да се разболиш.	(ПС: 224)		
49.	„[М]оите кокошки не лежат на туѓи јајца“.	(ПС: 225)		
50.	Плачот и радоста му биле најголемите кодоши на човекот: никогаш не знаеш кога ќе го предадат...	(ПС: 232)	Жал и радос од кај му се раѓа на чоекот, никој уште не знаит.	(Цепенков: 39, бр. 733.)

51.	Но кажаниот збор е веќе фрлен камен и не се враќа назад.	(ПС: 236)	Ми помина зборот како на камен. Лесно се фрљат каменот в бунар, ама тешко се изват од бунар.	(Митревски: бр. 5325) (Митревски: бр. 1860)
52.	Сиромавиот човек и вода нема в очи, си мемолеше, и може затоа на сиромавиот и зборот не му чини.	(ПС: 236)		
53.	Сиромашните не знаат ни да излажат, ни да си го погизат зборот. Оти вистината се танчи, ама никогаш не се кине.	(ПС: 236)	Правината се танчи, ама не се кинит.	(Цепенков: 86, бр. 2026.)
54.	Непосеана нива, нема лице, вели.	(ПС: 243)		
55.	Нема радост без свое здравје [...].	(ПС: 243)		
56.	Ете, и за најбудалиот маж, рече Цара Петревска, ќе се најде жена да се расплаче.	(ПС: 248)		
57.	Животот бил вода што ти поминала низ прсти.	(ПС: 250)		
58.	Само стравот од смртта трае многу подолго од нашата смрт...	(ПС: 253)		
59.	Сто ума има зимата, вели Варвара, не знаеш кај го завело.	(ПС: 258)		
60.	Ако не погодиш со два, вели, со третиот треба да се убиеш.	(ПС: 258)		
61.	-Кога ќе се крене оваа пуста зима, рече Варвара. – Кога ќе се разбудат мечките, рече Теофил, и кога ќе излезат да се измијат.	(ПС: 262)		
62.	А коњ со скршена нога веќе не е твој коњ, останува без никого.	(ПС: 268)		
63.	Оти нема ничиј живот што не може во еден единствен ден да се раскаже.	(ПС: 280)		
64.	Стравот ти бил најопасната болест кај човекот.	(ПС: 304)		
65.	Оти, велат дека луѓето само кога умираат најмногу им текнува за животот. Оттаму излегува дека животот трае колку и умирањето. Значи, помалку и од еден обичен ден, како што си мислеше тој.	(ПС: 304)		
66.	[С]амо мртвите не можат да излажат.	(ПС: 304)	Мртва уста не зборвит.	(Пенушлиски: 90)

67.	Можеби затоа се вели дека на стравот му се големи очите.	(ПС: 305)	Зајакот и кога спие, отворени му се очите од пусти страои.	(Цепенков: 41, бр. 800.)
68.	Секој што бега е крив, рече, а убиениот уште повеќе!	(ПС: 307)		
69.	Се рекло дека личната среќа секогаш се гради на туѓата несреќа.	(ПС: 307)	Каде среќа таму и несреќа.	(Митревски: 9031)
70.	Можеби и самата не знаела дека најголемата несреќа ти ја носат токму тие што најмногу ги сакаш.	(ПС: 315)	Бог да те чуа од домашен арамија.	(Пенушлиски: 30)
71.	Има толку приказни што се знаат и без да се чујат.	(ПС: 322)		

Во табелата собрав 71 формулација кои ги третирав како поговорки. Немав некој конкретен критериум за тоа, туку си помогнав со сопствениот осет за јазик и со преводот на романот на словенечки. Всушност, во текстот има доволно сигнали кои го упатуваат читателот (и преведувачот) дека станува збор за поговорка или барем суеверие. Тие сигнали се синтагми, типични за искажување некои стари, општи вистини, на пример: „може затоа велат; (оти) се рекло; што велат; не рекле за ништо; се вели“. Освен тоа имаме и воведи во поговорки, како на пример „Вистина е“ и користење на трето лице множина или второ лице еднина, што се често употребува во ваквите формулации.

За на поговорките од табелата да им го потврдувам постоењето во македонската фолклорна традиција, ги побарав во збирките на Цепенков, Пенушилски и во интернетниот корпус на Митрески. Треба да истакнеме дека барајќи ги поговорките во текстот повеќе пати се прашавме дали Андреевски навистина црпи од веќе познатиот корпус на народни умотворби или можеби сам ги преуредува, можеби дури и сам ги измислува формулите слични со вистинските поговорки од народното творештво. Таа дилема можам да ја објаснам со фактот дека пронајдов еквиваленти на 32 поговорки од целокупно 71. Можеби една од причините за таков резултат е и тоа што збирките се од постариот датум од литературата на Андреевски.

4.2 ОБИЧАИ, ОБРЕДИ И СУЕВЕРИЈА

Во романот *Последните селани*, како и во другите прозни дела на Андреевски, ќе најдеме многу обичаи, обреди и суеверија. Тие се во цврста поврзаност со селанскиот начин на живот. Разните народни верувања (за кои употребувам и израз суеверија, бидејќи во нив често се присутни верувања во натприородни сили) на непосреден начин влијаат на самите процеси во рамките на конкретни обреди, па и секојдневни обичаи. Затоа ќе ги претставам заедно, во едно поглавје.

Сакајќи да проверам дали обичаите, обредите и суеверијата, споменати во романот постојат и надвор од книжевниот текст, решив да ги побарам во зборникот на Кузман Шапкарев, кој освен македонските обичаи, обреди и носии собирал и македонските песни и приказни. Во табелите се наведени извадоците од романот поврзани со македонските обичаи, обреди и суеверија, и нивните еквиваленти ако тие се пронајдени кај Шапкарев.

4.2.1 За децата

Протагонистите во романот се сожалуваат себеси, бидејќи сите ги заборавиле, дури нивните сопствени деца. Затоа тие константно се прашуваат што се случило со нивниот пород, што одеше наопаку и се прашуваат дали можеби сами се криви за таа ситуација, кога мислат дека би било подобро ако воопшто никогаш не би имале деца.

Се рекло, вели Теофил, дека дете се милува само кога спие, кога не знае дека го милуваш.	(ПС: 65)		
А јас и риба не сум им давала да каснат, дури не проговорат, еден збор да кажат. Сум била наплашена да не нешто останат неми.	(ПС: 68)	Пред да почнат да зборуваат децата, не им даваат ниту риба да јадат; зашто, ќе останеле неми или, подоцна ќе прозборувале.	(Шапкарев: 20, бр. 22.)

4.2.2 За болниот, умрениот и погребот

Романот *Последните селани* избилува со обичаите поврзани со болниот и со умрениот и со погребните обреди. Читателот ги прима непосредно од раскажувачот или посредно од раскажувањата на протагонистите.

Кога на некој болен домашните ќе дознаат дека му приближува смртниот час, брзо го покануваат свештеникот, за да ги изврши последните христијански таинства – да го исповеда, да го причести и да му чита простена молитва (Шапкарев: 87, бр. 1). Така направеле и за Варвара, една од главните протагонисти во романот, кога дошле нејзините последни денови. Додека таа била болна, селаните ја посетувале и ѝ носеле храна за да оздрави. Со иста намера, нејзиниот маж Теофил палел свеќи и се молел во црквата пред иконите.

Оти секогаш, кога некого ќе го кутне некаква болест, селаните му носат понада за здравје.	(ПС: 234)
Сега и Теофил почна да оди в црква. Палеше свеќи и се молеше за Варвара. Шепотеше пред сокоја икона: да се крене од постела и повторно да му се врати на животот.	(ПС: 264)

Некои обичаи, поместени во романот, се поврзани со погребот – пред и после самиот обред. Кога ќе умреме, како велат, „[ќ]е умреме така опулени и неизмиени“ (ПС: 183), па затоа е потребно на мртовецот најпрвин да му се затвораат очите и да се го измие. Мртовецот мора целиот да се измие и да се пресоблече, а тоа обично го прават жените – според желбата на Варвара тоа би требало да го направи нејзината соседа Ковилка.

Ќе ја викнеш Ковилка Пачевска и таа знае како да ме облече. Сакам да ме искапе како жив човек: да знам дека сè чисто сум оставила, му рече, и дека со чисто сум влегла в земја. Мислам дека така и душата ќе ми појде чиста, му рече.	(ПС: 274)	Штотуку ќе се уверат дека тој што умира веќе умрел, присутните домашни, особено жените, го соблекуваат, набрзина, додека уште е топол, и го облемуваат во нови облеку [..]. А обично пред да го облечат во новите и погребални облеку, некои имаат обичај и да го избањаат целиот во корито, па потоа го облемуваат.	(Шапкарев: 87, бр. 2.)
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----------	----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	------------------------

[...] и со тутки восок и памук му ги затвораше очите и дупките што му го нагрдуваа лицето...	(ПС: 320)	Ако на некој мртовец, по свршеното остинување едното или обете очи не му се добро затворени, и му се гледаат, како да гледа во некого, веруваат дека по кратко време ќе земел уште некој со себе, т.е. дека ќе умрел уште некој од истото семејство. Заради тоа посебна грижа и внимание се укажува во залепувањето на очите на умерниот.	(Шапкарев: 99, бр. 2.)
----------------------------------------------------------------------------------------------	-----------	-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	------------------------

Во романот се присутни и други обичаи: донесување богати јадења и оставање во свежиот гроб различни предмети, кои инаку се употребуваат во секојдневен живот, со функција да му помогнат на умрениот и на „оној“ свет. После самиот погреб се пали креветот во кој спие мртовецот за време на својот живот.

Му дошле децата, вели, и му надонесле: не знам што немаше на трпезата. Пржени риби, грчки маслинки, напoлитанки, а пиво и ракија да се истура поземи.	(ПС: 61)
И што не му оставија во гробот, вели Најден Близнаковски, да ти е криво што не си на местото негово. Му оставија и брич, и сапун, и четка, и чаша, па и крпа за бришење. Му оставија цигари и кибрит, вели, и разни јастија да му се најдат за онаму... Му оставија дури и една светилка сосе фасонка, вели, за да му свети додека да стигне до бога.	(ПС: 61-62)
<ul style="list-style-type: none"> - Сакаш нов кревет да горат?! - Кој ќе гори, прашува Теофил. - Децата, вели Варвара. Кога ќе умреме ќе дојдат и ќе го запалат. 	(ПС: 176)

До тука беа споменати само обичаите од христијанското предание, но во романот се споменува и еден обичај на сточарите кој потекнува од влашка или албанска традиција. Станува збор за ритуалот на жената која го изгубила детето. Таа црта некакви крстови, го шије мртвото тело на детето во штавена овча кожа и го остава над постелата 40 дена. Мртвото дете е завиткано во живите коприви и има сол во сите телесни дупки. Потоа, нејзиниот маж ќе направи гроб под постелата и ќе го закопа мртвото телце. (ПС: 198-201)

4.2.3 За селски работи

Селаните (од романот), особено Варвара и Теофил, биле многу трудољубиви работници. Тие знаеле многу за природата и ја почитувале и редовно ја обработувале. Во романот се споменати селски работи како нпр. орање, пасење, нижење пиперки, чистење и требење ниви и друго.

Солунка Зенговска знаеше сè за животните. Уште од своите родители имаше запаметено дека кокошките не се пасат ноќе. Ноќе пасат само коњите, а кокошките спијат. Овците, пак, најубаво пасат кога времето е врнежливо.	(ПС: 35)
Но Теофил Жешков веќе го сметнал плугот од колата и, пред да образди, ја поткрева капата и се прекрстува свртен кон сонцето. Ај, боже, поможи, ќе рече и ќе ги удри воловите што ги поведува Варвара. [...] Одвај ја пушта првата бразда во која ќе истури светена вода за да се исчисти од сите легла на глотни болести. Тој секогаш го прави тоа така и со голема прилежност. Дури и кога го коли првото јагне во годината. Ќе го одере на некое родно дрво и ќе го испече, пак со родни дрва. Ќе исече неколку гранки од некоја јаболкница што не знае да затаи во раѓањето. Теофил Жешков сè уште верува во она што го правеле луѓето пред него.	(ПС: 41)
А на коњ со скршена нога можеш да му помогнеш само ако го убиеш. Или да го врзеш некаде в планина да го изедат сверовите.	(ПС: 268)

4.2.4 За христијански секојдневни и празнични обреди

Покрај веќе споменатите обичаи, поврзано со погребот, во романот се јавуваат и други обреди од христијанското потекло. Неколку од нив се изведуваат секојдневно, а другите на одредени празници.

Но тие се крстат секогаш и секаде. И пред јадење и пред спиење, и кога си мијат образ, и кога врват по патот покрај црквата, па дури и кога се чудат.	(ПС: 10)
За да се причестиш, вели попот, мора шест недели да постиш и за тоа време, вели, маж и жена не смеат во иста постела да се мешаат и со гола рака да се досегнат.	(ПС: 253)
Божик ни е пред врата, вели Варвара, а на тој ден е гревота да не се омрсиш...	(ПС: 257)

4.2.5 Други суеверија

Во ова поглавје ќе набројам уште неколку суеверија од романот *Последните селани*, кои не спаѓаат во ниедна од горните групи, но кои одлично го портретираат селанското жителство. Тие суеверија зборуваат за предзнаци на дождот, за прељуба и за другите празни верувања.

Во пресушениот јаз над сретселото свињите ја ринкаат земјата уживајќи во тињата. Кучињата се кријат под сенките со извадени јазици. Бранејќи се од мувите, си ги касаат и сопствените опашки. Ластовиците летаат ниско, речиси поземи, а мувите касаат и преку алишта. Клапчиња ситни оси стојат во воздухот [...]. Ќе врне, вели Јордан Мрмевски.	(ПС: 10)
Ти се одврзала врвката на опинокот, рече Јордан Мрмевски, а тоа значи дека те изневерува жената.	(ПС: 31)
[И] го расфрла лебот низ нивата. - Не фрлај го, вели Варвара, ќе ти ги фати очите...	(ПС: 44)
Едно време сакаше да се врати за нешто, ама се сети дека тоа носи несреќа. Дали ќе ја заборашиш посоката, дали ќе ти се изјалови работата или нешто уште полошо... Враќањето беше било како да те сретне уроклива жена.	(ПС: 126)
И тогаш се сети на нешто што го слушнал: ако се појави некој мртов човек пред тебе, немој ништо да му зборуваш. Само оди по него, зашто тој дошол да ти помогне. Само оди му по трага додека не ти загина. Оти, штом ќе го снема, значи дека не ти треба веќе неговата помош. Секогаш било така...	(ПС: 162)
[Н]иеден сон не излегува во сабота.	(ПС: 168)
А за да се врати сонот, треба надвор да врне или да се вари нешто на огниште.	(ПС: 172)
Ако боцнеш човек со кукавичино гранче, велат, истиот час ќе побудалел по тебе.	(ПС: 221)

Во романот е забележен уште еден обичај кој има всушност средишна улога во приказната. Тоа е фрлање на камења – стар, веќе заборавен обичај, за кого не најдов никакви податоци во користената литература. Со сидање на грмадата, т.н. сидање на гревот, селаните почнале веднаш по изродувањето на децата од Солунка Зенговска. Некогаш тој обичај го изведувале за некој непознат арамија, убиец или паликуќа. Но селаните го правеле тоа за Солунка, што беше најголемата несмисла, бидејќи тие знале сè за неа, освен кој е таткото на нејзините три деца. Сепак, селаните кога поминувале покрај ова место, тие го проколнувале и фрлале камен. Така секој ден растела висока грмада, додека еден ден од непознатиот чинител таа пласнала. (ПС: 98-99)

4.3 ЕЛЕМЕНТИТЕ ОД НАРОДНАТА МИТОЛОГИЈА

Народната митологија е еден од поважните делови од раскажувачкиот опус на Петре М. Андреевски. Секој елемент – било да е изворно животно, билка, небесен појав или друго – ја носи својата симболика која е на прв поглед затскриена, но многу сугестивна за разбирањето на порака на фабулата. Така е и во романот *Последните селани*.

Андреевски во расказите суптилно ги вткајува различните предмети или суштества кои носат во себеси суптилни сигнали со што нè предупредува на наредните случувања во расказот и на карактерот на конкретни ликови.

Некои животни се јавуваат само во врска со одреден човек, можеби и неколку пати, додека со другите се појавуваат други атрибути. На пример: околу Варвара константно се јавуваат неколку предзнаци за смрт и болест, а Алексо го придружуваат симболите за љубов меѓу момче и девојка (Алексо и Солунка), плодност, а од друга страна и симболите за присуство на ѓаволот.

Во тое поглавје ќе ги класифицирам највидливите елементи што во романот ги препознав како елементи од народната митологија. Ќе ги објаснам со помош на книгата *Народна митологија на Македонците* и *Речникот на народната митологија на Македонците* на Танас Вражиновски.

4.3.1 За смртта

Најзастапените елементи во романот се оние кои се поврзуваат со смртта, но претпоставувам дека е тоа карактеристично за целиот опус на Андреевски – знаеме дека смртта е еден од главните мотиви, ако не е дури главниот мотив на неговото литературно творештво.

Смртта е неизбежен процес на крајот на земски живот на секој човек и со секоја година сите сме поблиску до неа. Веќе самиот наслов на романот предупредува дека смртта е на константна стража – останува само прашање кога таа ќе дојде. Смртта на

секоје суштество му била предодредена од судбината, непознат останувал само часот на нејзиното извршување (Вражиновски 2002: 397). За таа вистина сведочи и поговорка од романот: „Човекот сам си го одбира местото на живеење, си рече, а местото за умирање му го остава на бога“ (ПС: 27). Тоа незнаење прилично ги беспокоело луѓето и тие се стремеле најразлично да ги толкуваат предзнаците, што ја навестувале блиската смрт. Меѓу нив спаѓале и неколку предзнаци споменати и во романот: кукањето на кукавица, средба со умрени од семејството или срушување на дел од куќа во сонови. (Вражиновски 2002: 397). Сите тие предзнаци се јавуваат во врска со еден од главните ликови – Варвара Жешкова. Таа е болна па така и во очекување на смртта. Затоа таа ќе ја чуе кукавицата, гласник на смртта и симбол на тагата, во сонот ќе го види и ќе разговара со татко си, иако тој е веќе одамна мртов. Освен тие, во романот ќе најдеме и други верувања кои навестуваат сопствена смрт или смртта на некој близок:

Не паметеше дури и дека некогаш тргнала со една нога боса, со друга обуена, а сепак остана без маж.	(ПС: 13)
Околу нив пеат пилиња, тажоина да ти падне од убавина. Но Варвара како да ги слуша само кукавиците.	(ПС: 43)
Ама мртвите никогаш не се јавуваат за добро, вели Варвара.	(ПС: 175)
Да ти падне сид на сон, и чекај да ти умре човек. ¹²	(ПС: 320)
И да копаш земја од туѓа куќа, а кај тебе да ја носиш, пак ќе ти умре човек.	(ПС: 320)
И да се видиш гологлав на сон, чекај вдовец да останеш.	(ПС: 320)

4.3.2 За ѓаволот

Во романот има и многу симболи кои означуваат присуство на ѓаволот и неговите работи. Ѓаволот во романот носи христијанска конотација која преовладеала во светските претстави за него: тој е носител на сите гревови и грешници, антагонист на Бога, непријател на човекот, носител на зло (Вражиновски 1998: 234). Така протагонистите во романот за сè што е неразјаснето и потенцијално злокобно ги обвинуваат ѓаволот и неговите поданици.

¹² Исто суеверие ќе најдеме и кај Шапкарев: „Кога сонише дека на некоја куќа и паднал некој од столбовите, или сидовите, или во кучата видиш дупка во вид на гроб, или ако целата куќа се урнала, паднала, значело дека ќе умрел некој од таа куќа, а особено домаќинот.“ (Шапкарев: 154, бр. 23.)

За Ѓаволот имаат протагонистите повеќе изработени модели за неговиот изглед. Ѓаволот во различните верувања добивал најразнородни облици, повеќе пати може да добие зооморфни форми (Вражиновски 1998: 235), што се јавува и во *Последните селани*. Во нашиот случај, тој се јавува пред сè во облик на волк. Селаните веруваат дека волкот е тој кој ноќе доаѓа кај Солунка Зенговска и е татко на нејзината деца. Познато е дека волкот е симбол на плодноста и дека многу европски култури го поврзуваат со сполноста¹³. Интересно е дека за тој волк подоцна ќе се покаже дека е Алексо, кој не само што не е непријател на селаните, туку е дури нивниот херој, нивната единствена нада за иднина.

И луѓето почнаа да измислуваат дека кај неа оди некој волк на спиење.	(ПС: 26)
На такво време, велат, Ѓаволот правел свадба. Никој не ги гледа сватовите, но ги слушаш нивните свирки и ја чувствуваш нивната тежина. Зашто тие секогаш оделе качени на некој човек или јавнати на некое животно.	(ПС: 28)
Сите траги од волкот влегуваат во куќата, велеа, а ни една не излегува.	(ПС: 29)
Можеби на Солунка □ влегува Ѓаволот...	(ПС: 30)

Ѓаволот може да поприми и облик на други животни, на пример дивојарец или кози. Ако подетално читаме, можеме да пронајдеме облик на Ѓаволот и кај други ликови во романот. Така е на пример кога раскажувачот зборува за ловците на Алексо.

На каменот стоеше исправен дивојарец, подигнат небаре затегнат лак. - Ѓаволот, рече некој, сите Ѓаволи носат рогови и одат со козји копита. - Кози сте вие, рече командирот Гаврански и ја крена пушката.	(ПС: 308)
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----------

Секако, откако луѓето верувале дека Ѓаволот е присутен во стална близина, тие имале посебни начини како да избегаат од него, односно како превентивно да се заштитат од него и негови влијанија. Ѓаволот и другите демонски сили обично се појавуваат ноќе, во така наречено ништовреме или глува доба¹⁴, затоа во ова време луѓето биле и повнимателни. На пример, за да Ѓаволот не може да влезе, тие ја затварале куќата.

¹³ Мотивот на брак меѓу волкот и девојката познат е одамна. И приказната за Црвенкапа имала во оригинална верзија сосем друга функција - волкот имал улога да ја воведо младата девојка во сексуалноста. Негативната улога на волкот што е намерно опасен за луѓето дошла подоцна.

¹⁴ „Глува доба е времето од вечернието па сè додека да запеат првите петли. Тогаш стапува целосна тишина и период кога излегуваат сите демонски суштества.“ (Вражиновски 2002: 126)

[И]ма еден час од ноќта кога ништо не се гледа. Тоа е ништовреме, рече, угинато време. Сигурно тој час никој го нема и тоа време никому не му е познато...	(ПС: 30)
Ништо не се остава отворено или открито. Тој може да ти влезе и во водата од стомната.	(ПС: 30)

4.3.3 Растенија и животни

Во романот се наоѓа голем број разновидни растенија и животни кои се типични за рурален пејзаж. Така се јавуваат растенија како на пример слива, јаболкница, клен, јасен, цер, бука, кукурек, глог, но и грав, пиперка, главник, лук и билје. Уште побогат е списокот на животни како што се мува, сојка, волк, кокошка, кукавица, вол, врапче, магаре, јунец, крмлак, гуштер, коњоштип, прилеп, желка, коњ, мечка, куче, зелена жолна, врана, чавка, овца, зајак, дивојарец, коза.

Поради искуството од анализирањето на новелите на Андреевски, ги проверив потенцијалните магиски значења на растенијата и животните од романот во речникот на Танас Вражиновски и бев малку изненадена. Очекував дека повеќето од тие елементи носат подлабока смисла која може да ја промени дотогашната рецепција на читателот, но дојдов до заклучок дека магиската или митолошка компонента во нив сепак не е толку присутна или барем не е толку важна за развивање на фабулата.

Сепак, користените растенија и животни имаат своја улога во текстот и не се во него само случајно. За неколку животни веќе објаснив во претходното поглавје (кукавицата, волкот, дивојарецот, козата), но и другите животни се јавуваат во сличен контекст. Враната, чавката и прилепот нè асоциираат на смртта, гуштерот и коњоштипот на нешто злокобно, за сојката и жолната можеби не сме сигурни дали тие се позитивни или негативни. Врапчето¹⁵ донесува прочистување и навистина тоа се јавува покрај најчистиот лик Гоше, кој би можел да лета како птица. Мувите секогаш се присутни покрај стоката, но и таму каде има нешто гнило, задушливо или

¹⁵ „[в]рапчето ја игра улогата на *прочистувач* [...]. Потврда на тоа *прочистување* е и желбата на човекот да биде лесен и да лета како врапче.“ (Вражиновски 2002: 116)

во умирањето¹⁶. За кучето знаеме дека е гласник на смртта, зајакот е потсетува на страв. Потоа имаме и неопходни селски животни – кокошките, воловите, овците, магарињата, за кои не најдов митолошки карактеристики релевантни за романот *Последните селани*. Животните кои се најблагородни се желките, мечката и коњот, иако желките на пример се јавуваат само посредно, во говорот на луѓето.

Коњот најочигледно ја зачува својата митолошка особина. Тој е најценето животно, со кое Теофил постапува поинаку како со другите животни. Кога коњот му се разболува, господарот чувствува голема тага и не може да го убие, што би било очекувано. Коњот е симбол на работоспособноста, силата, брзината, тој е и посредник меѓу двата света (Вражиновски 1998: 123). Можеби Теофил во својот коњ се гледа себеси, својата улога во светот – како коњот и тој работи на нивата, многу е работлив, трудољубив и на некој начин □ помага на Варвара додека е болна, ја спроведува од животот кон смртта.

Од растенија во романот најмногу се истакнува глогот. Глогот се смета за едно од средства во одбраната од вампири и од лошите и нечистите сили. Посебно опасен за вампирите е трнот од глогот бидејќи ако се прободат со него ќе се истури и со тоа ќе биде погубен (Вражиновски 2002: 126). Кога Алексо е убиен, тој паѓа на глогот. Ако Алексо навистина бил поврзан со ѓаволот или тој имал вампирски особини, тогаш било потребно да се го прободат со трнот од глогот за да умре. Но во тој случај не е јасно дали Алексо умрел од моќта на глогот или од истрелите на милиционери.

Можеби нешто поважно е затскриено и во тоа што недостига. Во романот се појавуваат следните растенија: кленот, јасенот, церот, буката, кукурекот, но тие немаат некое подлабоко важно значење за разбирањето на романот. Но тоа би било поинаку кога би имале дрвјата со значењето кое се јавува на пример кај врба, даб, јавор, липа и други. Исто така имаме кокошки, зајаци, кози, а немаме елен, петел, ластовица, што би донесувало повеќе сугестии. Сепак сите суштества со своето присуство или отсуство придонесуваат кон фабулата.

¹⁶ „Според некои верувања, душата во облик на мува излегувала од телото, задржувајќи се некое време во собата и летајќи околу телото [...]“ (Вражиновски 2002: 398)

5. Заклучок

Со анализата на романот *Последните селани* ги потврдив тезите за присуство на фолклорните и миолошките елементи како едни од поважните елементи во раскажувачкиот опус на Андреевски. Сепак, не очекував контаминирање со другите европски литературни дела во такво количество.

Моите очекувања ги опрев на анализата на куса проза на Андреевски, поточно неговата новела *Помеѓу Софроние и божјиот суд*. Тогаш најмногу ме изненади митолошката компонента, која се преплетува низ целиот текст и ни ја разоткрива подлабоката или понекогаш сосем неочекувана смисла само ако внимателно ја дешифрираме. Освен тоа, во новелата, митолошката компонента ја совладува фолклорната, а во романот е токму обратно.

Забележав дека во романот митолошките елементи не се присутни на истиот начин и не во толку големо количество колку во новелата. Ако новелата изобилува со мноштво на предметите и елементите кои се сигнали на затскриена (но права) вистина и нè водат до неа, во романот постои раскажувачот, кој презема улога на водач за да не скршваме од правиот пат кон целта, за да ја сфатиме пораката на приказната. Кога го имаме раскажувачот во таа улога, не треба да ги гледаме другите сигнали, кои ги требавме во новелата. И низ романот сезнајниот раскажувач нè води со своите субјективни коментари за да нè држи на правиот пат. Тој непосредно го покажува своето мислење и го изразува својот однос до верувањата на книжевните ликови, понекогаш употребува дури извици. На тој начин ни посочува што е поважно, а што се само празни зборови. Неколку примери:

Гледајќи ги луѓето оддалеку, мислиш дека тука не се случува ништо. Како сè да е замаено, обездушено, мртво.	(ПС: 22)
Вистина беше и тоа дека сите луѓе се различно родени, а само селаните со една иста клетва: најголемата радост да им бидат земјата и добитикот, а маката – единственото задоволство.	(ПС: 38)
Но нему секогаш така му мрда и кога ништо не зборува. Дали дека не знае што да прави со јазикот?!	(ПС: 40)

И после, ебаси го, дали оди и кротко и послушно, па и малодушно подгудеан, како штотуку да е скопен.	(ПС: 46)
Но да не веруваш дека сè и секогаш било само ништо.	(ПС: 73)

И во новелите и во романите на Андреевски како просторска рамка за дејствата се јавува руралниот пејзаж. Настаните и протагонистите се реализираат и дејствуваат најчесто (ако не секогаш) во сфера на руралното: топос е ограничен на селото, селска куќа, каде превладуваат менталитетот и начелата кои се типични за селска заедница. Руралниот топос е основен простор во кој може да се случува сè – рационално и ирационално, со присуство на магијата или без неа. Топосот добива свој повеќе или помалку детален опис, но останува неконкретизиран – тој простор може да биде било кое село во Македонија, можеби и подалеку, во кое се крие богата фолклорна и митолошка традиција на народот.

6. ЛИТЕРАТУРА

- Петре М. Андреевски: *Последните селани*. Скопје: Табернакул, 2007.
- Petre M. Andreevski: *Poslednji vaščani* [*Последните селани*]. Iz makedonščine prevedla Namita Subiotto. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2011.
- Наташа Аврамовска: *Травестија на усната историја: Раскажувачки криптограм на Петре М. Андреевски*. Скопје: Институт за македонска литература, 1999.
- *Македонска библија*, 1990. [10.05.2012]. [Http://www.mkbible.net](http://www.mkbible.net).
- Танас Вражиновски: *Народна митологија на Македонците*. Скопје: Матица македонска, 1998.
- Танас Вражиновски: *Речник на народната митологија на Македонците*. Скопје: Матица македонска, 2002.
- Лидија Капушевска-Дракулевска: *Во лавиринтите на фантастиката: фантастичниот расказ во македонската литература*. Скопје: Магор, 2004.
- Anja Kodre: *Folklorna fantastika v romanu Kobilice: diplomsko delo*. Ljubljana, 2010.
- Гоце Митревски: *Macedonian Proverbs. Македонски пословици*. [01.05.2012]. [Http://www.pelister.org/folklore/proverbs/index.php](http://www.pelister.org/folklore/proverbs/index.php).
- Весна Мојсова-Чепишевска: *Лицето на зборовите*. Скопје: Култура, 2004.
- Andreja Mulec Bohinc: *Vsi obrazi smrti v prozi Petreta M. Andreevskega: diplomsko delo*. Praše, 2009.
- Кирил Пенушлиски: *Пословици и гатанки*. Скопје: Македонска книга, 1969.
- Namita Subiotto: *Spekter smrti, strahu in smeha. Petre M. Andreevski, Vsi obrazi smrti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2011. 171-183.
- Марко К. Цепенков: *Пословици, поговорки: гатанки, клетви и благослови*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Кузман Шапкарев: *Избрани дела, Т. 4: Обичаи, обреди, носии*. Скопје, Мисла, 1976.
- Mate Šimundić: *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo in da so uporabljeni viri in literatura korektno navedeni.

Ljubljana, september 2012

Barbara Vojsk